

SOCJOLOGICZNE ASPEKTY STOSUNKÓW MIĘDZY FRANCJĄ
A NIEMIECKĄ REPUBLIKĄ FEDERALNĄ

I. UWAGI WSTĘPNE

Ewolucja wzajemnych stosunków Francja-NRF, kształtowanie się „zachodnioniemieckiej” polityki Paryża i „francuskiej” polityki Bonn — to zagadnienia, które wzbudzają stale żywe zainteresowanie opinii publicznej i przyciągają uwagę publicystów i badaczy, gdyż dotyczą ważnych spraw związanych z rozwojem sytuacji międzynarodowej w Europie. Badanie ich i obserwowanie pozwala nie tylko na pełniejszą orientację w zakresie ogólnych tendencji rozwoju gospodarki i polityki Francji i NRF, lecz także umożliwia lepsze zrozumienie układu sił i gry dyplomatycznej w zespole głównych państw Zachodu. Proces przemian w stosunkach francusko-zachodnioniemieckich, w kontaktach wzajemnych tych dwóch społeczeństw, charakteryzujący się wielką dynamiką i obejmujący różne strony życia politycznego, ekonomicznego, społecznego oraz kulturalnego, domaga się zatem systematycznych, pogłębionych studiów i stałej aktualizacji.

Stosunkami francusko-zachodnioniemieckimi zajmują się różne nauki społeczne. Historycy współczesnych dziejów Europy zachodniej, zwłaszcza procesów integracyjnych, wiele uwagi poświęcają wzajemnym stosunkom i polityce Francji i NRF jako ważnemu czynnikowi wpływającemu na „postęp” względnie „regres” w budowie wspólnoty europejskiej¹. W licznych opracowaniach historycznych i politologicznych, w tym również takich, które pisane są ze stanowiska nauki o stosunkach międzynarodowych, znajdziemy: 1) syntetyczne omówienia całości kształtu stosunków Francja-NRF lub polityki jednego z tych państw względem drugiego², albo 2) analizy wybranych zagadnień tych stosun-

¹ Zob. H. Brugmans, *L'Idée européenne 1920 - 1970*. Bruges 1970; A. Albonetti, *Prehistoire des États-Unis de l'Europe*. Paris 1963.

² Z najnowszych pozycji zasługują na uwagę: G. Zieburga, *Die deutsch-französischen Beziehungen seit 1945. Mythen und Realitäten*. Stuttgart 1970; K. O. Nass, *Gefährdete Freundschaft. Ein Versuch über den Nationalismus in Frankreich und Deutschland*. Bonn 1971. Z nieco dawniejszych pozycji zob. J. B. Duroselle, *German-Franco Relations since 1945*, „The Review of Politics” nr 4/1952; J. Wullus-Rudiger, *Français et Allemands: ennemis héréditaires?* Bruxelles—Paris 1965; A. Grosser, *La IVe République et sa politique extérieure*. Paris 1961.

ków, np. związanych z francuską polityką okupacyjną, planem Schumana, traktatem elizejskim itp.³ Na osobną wzmiankę zasługuje obszerna literatura ekonomiczna poświęcona gospodarczym powiązaniom między Francją i NRF oraz udziałowi tych dwóch państw w istniejących wspólnotach: Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali, czy Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej. Aspekty prawne tych zjawisk stanowią z kolei przedmiot badań szeregu dyscyplin prawnych, takich jak prawo międzynarodowe publiczne, prawo finansowe, prawo pracy i inne. Ażeby dopełnić całości obrazu literatury na interesujący nas temat, wymienimy jeszcze liczne publikacje o charakterze publicystycznym lub publicystyczno-teoretyzującym, w których rozpatruje się i komentuje ważniejsze wydarzenia i aktualne tendencje występujące w stosunkach Paryż-Bonn. Dokładna bibliografia tych wszystkich publikacji objęłaby setki pozycji, książek i artykułów⁴. Osobne zestawienia bibliograficzne można by sporządzić dla poszczególnych okresów bądź problemów. Istnieją specjalne czasopisma („Dokumente”, „Documents”) i wydawnictwa poświęcone stosunkom Francja-NRF (*Deutschland-Frankreich. Ludwigsburger Beiträge zum Problem der deutsch-französischen Beziehungen*). We Francji istnieje szereg czasopism omawiających wyłącznie sprawy niemieckie i stosunków francusko-zachodniemieckich („Allemagne d'aujourd'hui”, „Revue d'Allemagne” i in.; w latach 1949 - 1967 wychodził dwumiesięcznik „Allemagne”). Dodajmy jeszcze, że przeważająca część literatury, o której tu mówimy, pochodzi spod pióra autorów zachodnich: francuskich, zachodniemieckich oraz badaczy i publicystów innych krajów Zachodu. W państwach socjalistycznych rozwój stosunków między Francją i Republiką Federalną analizuje się w sposób mniej systematyczny, toteż liczba odpowiednich publikacji jest niewielka⁵.

³ Por. np.: F. Roy Willis, *The French in Germany 1945 - 1949*. Stanford 1962; P. Gerbet, *La genèse du plan Schuman*. „Revue française de science politique” Juillet—Septembre 1956; W. R. Craddock, *The Saar Problem in Franco-German Relations 1945 - 1957*. An Arbor 1961; P. Fischer, *Vom Wert und Unwert politischer Konsultationen*. „Aussenpolitik” September 1964 i in.

⁴ Bibliografia za lata 1945 - 1962 w: *Deutschland—Frankreich. Ludwigsburger Beiträge zum Problem der deutsch-französischen Beziehungen*. T. IV. Stuttgart 1966.

⁵ Zob. A. Manfred, *Francja i niemiecka problema*. „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” nr 8/1959; M. Lwow, A. Mishin, *France and West Germany*. „International Affairs” (Moskwa) nr 4/1959; G. Baumann, H. Meinicke-Kleint: *Das Bündnis Paris—Bonn und seine Hintermänner*. „Deutsche Aussenpolitik” nr 4/1959; H. Plaschke, *Grundlagen und Ziele der Achse Bonn—Paris*. „Einheit” nr 9/1962. Z polskich opracowań zob.: J. Kukułka, *Polityka francuska wobec NRF w świetle Paktu Elizejskiego z 22 I 1963*. PISM, Warszawa (maszynopis powielany); A. Kwilecki, *Polityka pojednania Francji z Niemiecką Republiką Federalną*. „Przegląd Zachodni” nr 5/1969; tegoż *Zachodniemiecka ideologia pojednania z Francją*. „Przegląd Zachodni” nr 6/1969.

II. STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE W UJĘCIU SOCJOLOGICZNYM

Nie wspominałem do tej pory o socjologii, choć o nią właśnie chodzi w niniejszym artykule. Otóż socjologowie zachodni rzadko zajmują się stosunkami francusko-zachodnioniemieckimi, zasadniczo nie wychodząc poza sporadycznie interpretowane wyniki badań opinii publicznej⁶. Zagadnienie posiada zresztą szerszy charakter, wiąże się bowiem z pytaniem, na czym polega socjologiczne ujęcie stosunków międzynarodowych, czy socjologia może wnieść wkład w analizę życia międzynarodowego? W ostatnich dziesięcioleciach wykrystalizowało się w obrębie nauki socjologii wiele nowych jej subdyscyplin, których polem badań są instytucje życia społecznego lub procesy i zjawiska społeczne; nie uformowała się jednak dotychczas jakaś oddzielna „socjologia stosunków międzynarodowych”. Wśród badaczy spotykamy takich — raczej nielicznych — którzy w analizie teoretycznych i empirycznych zagadnień stosunków międzynarodowych próbują wykorzystać podejście badawcze właściwe dla socjologii i jej aparaturę pojęciową⁷, równocześnie jednak zetknęliśmy się z stanowiskiem sceptycznym w sprawie szans socjologii stosunków międzynarodowych. Zdaniem tych sceptycznie nastawionych socjologów⁸, tzw. społeczność międzynarodowa (czy społeczność państw, względnie społeczność narodów) i zachodzące w jej obrębie interakcje polityk zagranicznych cechują się brakiem „regularności zachowań”, której występowanie pozwala dopiero rozpatrywać w sposób naukowy rozwój

⁶ Zob. np.: J. J. Sch wed, *L'opinion publique française et l'Allemagne*. Strasbourg 1954. Centre Universitaire des Hautes Études Européennes. *Mémoire* (maszynopis); J. Suz, *L'Europe et la jeunesse*. „La Table Ronde” nr 181/1963; J. R. Rabier, *Préjugé français et préjugés allemands*. „Documents” nr 1/1969; A. Lancelot, P. Weil, *Les Français et l'unification politique de l'Europe, d'après un sondage de la Sofres*. „Revue française de science politique” Janvier—Mars 1969. Wyniki szeregu badań cytuję w książce pt. *Idea zjednoczenia Europy*. Poznań 1969, ss. 266 - 280.

⁷ Por. dawniejsze artykuły w „American Sociological Review”: G. A. Lundberg, *Sociologists and the peace* (nr 1/1944); W. Landecker, *International Relations as inter groups relations* (nr 3/1940); H. G. Callis, *The Sociology of International Relations* (nr 3/1947). Z nowszych prac zob.: J. Meynaud, *La pression des groupes internationaux. Esquisse d'un cadre de recherche*. Paris 1960; R. Aron, *Faix et guerres entre les nations*. Paris 1962; tegoż, *La sociologie des relations internationales*, „La Revue française de sociologie” Septembre 1963; Chr. von Krockow, *Soziologie des Friedens. Drei Abhandlungen zur Problematik des Ost-West-Konflikts*. Güttersloh 1962; T. Parsons, *Polarization of the World and International Order. W: Preventing World War III, some proposals* (praca zbiorowa pod red. Quincy Wrighta). New York 1962; R. Bosc, *Sociologie de la paix*. Paris 1965.

⁸ Por. R. Bosc, *op. cit.*, s. 19.

zjawisk i formułować prawa. Socjologowie ci nie widzą możliwości zastosowania w analizie społeczności międzynarodowej tych schematów teoretycznych, którymi posługują się w studiach nad zbiorowościami i grupami ludzkimi: ani „świadomości społecznej”, ani ustabilizowanych „ról społecznych” (kiedy to każdy członek grupy wie dobrze, czego może się spodziewać po drugim), ani „ideologii” czy „mitologii grupowej” itp. W dyskusji dotyczącej tego problemu na szczególną uwagę zasługuje artykuł J. J. Wiatra zamieszczony w „Studiach Nauk Politycznych”⁹. Zastanawiając się nad tym, w jakim stopniu „możliwości interpretacyjne i badawcze oferowane przez socjologię” mogą być „spożytkowane w naukowej analizie teoretycznych problemów stosunków międzynarodowych”¹⁰, autor wydobywa te elementy i twierdzenia teorii socjologicznej, które mogą być wykorzystane w budowaniu teorii stosunków międzynarodowych; następnie J. J. Wiatr daje zarys „kwestionariusza badawczego” uwzględniającego szereg zagadnień socjologicznych, wśród nich „socjologiczne aspekty integracji politycznej, militarnej i gospodarczej”¹¹.

W sytuacji, gdy socjologia stosunków międzynarodowych właściwie zaczyna się dopiero rozwijać, istnieje potrzeba podkreślania celowości i użyteczności angażowania się socjologów w tę tematykę, dalszego formułowania problemów teoretycznych i empirycznych, gromadzenia odpowiednich materiałów, prowadzenia dyskusji nad techniką badań itp. Osobnym zagadnieniem jest określenie węższej problematyki naukowej związanej z stosunkami dwustronnymi między państwami; społeczno-polityczne znaczenie tej problematyki wynika zarówno ze specjalnego charakteru powiązań dwustronnych istniejących między szeregiem państw (tytułem przykładu można wymienić pary: USA-Kanada, Portugalia-Hiszpania, Chiny-Albania i in.), jak i dzielących je aktualnie sprzeczności i konfliktów (np. Indie-Pakistan). W zasadzie socjologiczna problematyka badawcza stosunków w ramach „par” państw czeka jeszcze na swoje sformułowanie. Społeczna wartość takich badań, zarówno z punktu widzenia usuwania podstaw antagonizmów dzielących państwa, jak i stwarzania optymalnych warunków dla pokojowej między nimi współpracy, wydaje się oczywista.

W niniejszym artykule pragnę omówić niektóre aspekty stosunków łączących taką właśnie „parę” państw, mianowicie Francję i NRF. Celem dalszych uwag jest przystosowanie niektórych ogólnych dyrektyw ba-

⁹ J. J. Wiatr, *Socjologiczne ujęcie stosunków międzynarodowych*. „Studia Nauk Politycznych”, t. 3, 1969.

¹⁰ Tamże, s. 57.

¹¹ Tamże, s. 69.

dawczych socjologii do problematyki bilateralnych stosunków Francja-NRF oraz wskazanie wybranych zagadnień nadających się w tej dziedzinie do rozpatrzenia i oświetlenia.

III. WIELOPLASZCZYZNOWOŚĆ STOSUNKÓW FRANCJA-NRF

Posługując się pojęciem „stosunków Francja-NRF”, analizując wybrane aspekty tych stosunków, należy zdawać sobie sprawę ze znaczenia i złożoności tego określenia. Obejmuje ono przede wszystkim stosunki między dwoma państwami, Francją i Republiką Federalną, tzn. między dwoma rządami i ich przedstawicielami, między wszelkimi instytucjami i organizacjami działającymi w „imieniu” czy „na zlecenie” oficjalnych władz Francji i NRF. Bezpośrednie stosunki, w jakie wchodzi ze sobą te dwa państwa poprzez swoje rozmaite agendy, obejmują szereg dziedzin życia i działalności. Należą do nich stosunki dyplomatyczne (czyli „polityczne” w węższym tego słowa znaczeniu), gospodarcze, militarne i kulturalne. Celem usprawnienia i rozwijania współpracy obu państw w poszczególnych dziedzinach powołano do życia szereg mieszanych francusko-zachodnioniemieckich instytucji, np. dla stosunków ekonomicznych: komitet współpracy gospodarczej i przemysłowej lub komitet do spraw krajów rozwijających się (*Deutsch-französischer Ausschuss für wirtschaftliche und industrielle Zusammenarbeit*, *Deutsch-französischer Ausschuss für Entwicklungsländer*). Od 1963 r. trwa również współpraca i wymiana młodzieży kierowana przez Biuro Francusko-Zachodnioniemieckie d.s. Młodzieży (*Deutsch-Französisches Jugendwerk*, *L'Office Franco-Allemand pour la Jeunesse*). W różnych okresach, zależnie od sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej, poszczególne rodzaje tych stosunków wysuwają się na czoło. Np. wymiana młodzieżowa organizowana przez wspomniane Biuro funkcjonowała normalnie nawet w chwilach największych napięć na linii Paryż-Bonn (po odejściu Adenauera) i generał de Gaulle skłonny był zawsze — w okresie, gdy piastował jeszcze urząd prezydenta — oceniać pozytywnie kontakty młodzieży. Również w stosunkach kulturalnych (najszerzej pojętych, a więc obejmujących też kontakty naukowe i współpracę techniczną) istniejących między Francją a Republiką Federalną możemy obserwować nieprzerwane zaangażowanie obu państw po stronie polityki intensyfikacji tych stosunków oraz uprawianie swoistej „ekspansji kulturalnej” i „ekspansji językowej”¹². Przyjrzyjmy się nieco bliżej sto-

¹² F. Altmayer, *La coopération culturelle franco-allemande*. „Europe en Formation” decembre 1965; R. Cheval, *Les relations culturelles franco-allemandes*. „Documents” nr 2/1969; J. M. Dupont, *Les instituts français en Allemagne*. „Revue militaire d'Information” Avril 1964.

sunkom francusko-zachodnioniemieckim na płaszczyźnie kultury, a to z uwagi na społeczne konsekwencje tej właśnie działalności obu państw.

Stosunki kulturalne przeszły, ogólnie rzecz biorąc, przez trzy odrębne fazy, z których każda posiada nieco odmienną problematykę polityczną i socjologiczną.

1. Najpierw widzimy akcję kulturalną Francji prowadzoną na terenie własnej strefy okupacyjnej, później w całych Niemczech zachodnich. Akcja ta miała stanowić czynnik gruntujący wpływy Francji i kultury francuskiej w społeczeństwie NRF. Wówczas to powstał w Tybindze, w strefie francuskiej, pierwszy uruchomiony po II wojnie światowej uniwersytet zachodnioniemiecki; z kolei władze francuskie przyczyniły się do założenia uniwersytetu w Moguncji, a w Saarbrücken utworzono „mieszany” uniwersytet francusko-niemiecki. Powołano również do życia szereg szkół specjalnych, np. szkołę administracyjną w Spirze. Rozwinięto szkolnictwo powszechne i średnie. Od 1945 r. francuskie władze okupacyjne organizowały spotkania grup młodzieży francuskiej i zachodnioniemieckiej, które w 1946 r. objęły tysiąc osób, w 1949 r. pięć tysięcy, a w 1950 r. już dziesięć tysięcy osób¹³.

2. Akcję kulturalną Francji o charakterze jednostronnym przekształcono — po powstaniu NRF — we współpracę francusko-zachodnioniemiecką, opartą na umowie kulturalnej z 1954 r. Stworzono wówczas stałą komisję mieszaną mającą na celu bezpośrednie konsultowanie się Francji i NRF w dziedzinie stosunków kulturalnych. Podjęto starania w sprawie spopularyzowania nauczania drugiego języka w szkołach, przeprowadzono pierwszą wymianę nauczycieli, powołano komisję rektorów, która rozstrzygnęła trudną kwestię równoważności studiów i dyplomów, a także utworzono dwa licea o dwóch językach nauczania.

Osobną dziedzinę współpracy stanowiła działalność komisji ekspertów i naukowców powołanych dla zbadania treści podręczników szkolnych, głównie geografii i historii.

3. Trzecia faza, współczesna, trwa od 1963 r., tzn. od wejścia w życie traktatu elizejskiego, który przewiduje różnorodną współpracę na polu oświaty i wychowania młodzieży, m. in. podejmowanie dalszych wysiłków w kierunku rozszerzenia znajomości języka partnera we własnym społeczeństwie. Obecnie Francja posiada na terenie NRF 18 instytutów i 3 ośrodki kultury francuskiej, które usiłują włączyć się do zachodnioniemieckiego życia kulturalnego, współpracują z lokalnymi instytucjami

¹³ A. Korff, *Le revirement de la politique française à l'égard de l'Allemagne entre 1945 et 1950*. Lausanne 1965, s. 283; *Les relations internationales de l'Allemagne Occidentale*. Paris 1956, s. 193.

i mają w swym składzie przedstawicieli władz miejskich i krajowych, uniwersytetów itp. W 1967 r. w instytucjach francuskich w NRF studio- wało 22 575 osób, w tym 8 837 przygotowujących pracę dyplomową lub doktorską w języku francuskim¹⁴. Gdy chodzi o stan nauczania języka francuskiego w szkołach zachodnioniemieckich, znajduje się on stale — mimo wysiłków strony francuskiej — na drugim miejscu wśród języków obcych, po angielskim. Na ogólną liczbę około 600 000 uczniów w zachodnioniemieckich szkołach średnich, ponad 50% uczy się języka francuskiego jako drugiego, względnie trzeciego języka obcego.

Również NRF prowadzi ożywioną działalność kulturalną na terenie Francji¹⁵. Dysponujące znacznymi środkami i współpracujące z bońskim ministerstwem spraw zagranicznych stowarzyszenie prywatne *Goethe Institut*, z siedzibą w Monachium, posiada we Francji 7 placówek, które organizują wystawy, imprezy artystyczne, wykłady, kursy języka niemieckiego (około 6 000 uczestników), spotkania miejscowej ludności z przedstawicielami zachodnioniemieckiej nauki, literatury, sztuki itd. Ponadto NRF posiada we Francji placówkę historyczną (*Deutsches Historisches Institut in Paris*), tzw. domy niemieckie przy ośrodkach uniwersyteckich (2 w Paryżu), filię *Deutscher Akademischer Austauschdienst* (DAAD) w Paryżu i 1 szkołę niemiecką. We Francji zatrudnionych jest 56 lektorów DAAD, 70 profesorów zachodnioniemieckich uniwersytetów i 18 nauczycieli szkół średnich (Niemców)¹⁶. Sytuacja języka niemieckiego jako języka nauczanego w szkołach francuskich — aczkolwiek charakteryzuje się stałym wzrostem liczby uczącej się młodzieży (dotyczy to zwłaszcza liceów) — jest dość trudna z uwagi na konkurencję ze strony języka angielskiego i hiszpańskiego. Mimo to około 20% uczniów licealnych we Francji wybiera język niemiecki jako „pierwszy język obcy”, którego uczy się w szkole.

Cała wspomniana wyżej problematyka mogłaby się okazać bardzo interesująca zarówno z punktu widzenia społecznej techniki prowadzenia akcji kulturalnej za granicą, jak i szukania odpowiedzi na pytanie, jak kształtuje się — w społeczeństwie francuskim i zachodnioniemieckim — obraz drugiego kraju i drugiego społeczeństwa, pod wpływem intensywnego

¹⁴ S. Balous, *L'Action culturelle de la France dans le monde*. Paris 1970, ss. 141, 143.

¹⁵ Szczegółowe dane znaleźć można w rocznikach: *Jahrbuch der auswärtigen Kulturbeziehungen*. Zob. też: *Deutsche Kulturpolitik im Ausland*. München 1966; *Goethe Institut: Jahrbuch 1967*; D. Scholz, *Auswärtige Kulturbeziehungen*. „Der deutsche Lehrer im Ausland” nr 4/1968. Zagraniczną politykę kulturalną NRF omawia: M. Boral, *Polityka kulturalna obu państw niemieckich wobec państw kapitalistycznych i krajów rozwijających się*. „Przegląd Zachodni” nr 5-6/1970.

¹⁶ *La politique culturelle de la République Fédérale d'Allemagne à l'Étranger*. „Notes et Études Documentaires” 18 II 1970, ss. 40 i 42.

nej działalności kulturalnej, do której oba państwa przywiązują wielką wagę.

Uzupełnieniem dotychczasowych uwag będzie stwierdzenie, że bilateralne kontakty nie wyczerpują całości międzypaństwowych stosunków francusko-zachodnioniemieckich. Przedstawiciele Francji i NRF wchodzą ze sobą w mniej lub bardziej stały kontakt na terenie wspólnot zachodnioeuropejskich (Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, Euratomu). na terenie instytucji i organizacji politycznych, gospodarczych i militarnych, których członkami są oba państwa, jak Unii Zachodnioeuropejskiej, Rady Europejskiej, Paktu północno-atlantycznego, czy Organizacji Gospodarczej Współpracy i Rozwoju. Oba państwa kontaktują się ze sobą i współpracują również w obrębie wyspecjalizowanych agencji międzynarodowych (np. UNESCO).

Socjologicznym zagadnieniem jest sprawa częstotliwości i intensywności tych kontaktów, a także ilości oraz stopnia bezpośrednich powiązań obu państw w wymienionych wyżej dziedzinach. Przy poszukiwaniu czynników wpływających na rozwój stosunków Francja-NRF, sprawa ta wydaje się szczególnie istotna, łączy się bowiem z problemem (żywo dzisiaj dyskutowanym w literaturze) integracji występującej w poszczególnych płaszczyznach życia międzynarodowego¹⁷. W jakim stopniu powiązanie wzajemnych interesów gospodarczych i wzrost wymiany handlowej wpływa na politykę obu państw wobec siebie? Czy i o ile regularne konsultacje dyplomatyczne ustanowione traktatem elizejskim wpływają na usuwanie i rozwiązywanie sprzeczności, na uzgadnianie stanowisk i zawiązywanie bliższej współpracy politycznej? Czy polityka pojednania uprawiana przez oba państwa od przeszło dwudziestu lat i, głoszona jako jej nadbudowa, ideologia pojednania Francji i NRF stanowi czynnik przełamywania dawnej nieufności i niechęci dwóch tzw. odwiecznych wrogów, czynnik zbliżania do siebie dwu społeczeństw? Jakie są socjologiczne aspekty współpracy kulturalnej Francji i NRF oraz wymiany młodzieży — oto zespół najbardziej interesujących zagadnień. Generalizując je można stwierdzić, że centralnym problemem jest pytanie, jak głęboko sięgają w sferę współżycia obu społeczeństw skutki współpracy politycznej, kulturalnej oraz postępującej integracji ekonomicznej.

Socjolog badający stosunki francusko-zachodnioniemieckie, szukający rozmaitych ich przejawów oraz czynników na nie wpływających, skie-

¹⁷ Zob. D. J. Puchala, *Integration and disintegration in Franco-German relations, 1954 - 1965*, „International Organization” nr 2/1970; A. Wolfers, *Integration in the West*, „International Organization” nr 3/1963; *International Political Communities: An Anthology*. New York 1966. Staraniem komisji Wspólnot Europejskich w Brukseli zaczęto wydawać czasopismo „Integration” poświęcone wyłącznie teoretycznym i praktycznym aspektom integracji europejskiej.

ruje swoje zainteresowanie również w stronę takich kontaktów między Francją i NRF, które odbywają się na płaszczyznach pozapaństwowych lub jedynie dość luźno związanych z agendami państwowymi, ale oddziałujących na politykę obu państw. Osobnym zagadnieniem jest np. sprawa kontaktów i wzajemnych stosunków między tymi ugrupowaniami i instytucjami, które stanowią poważną siłę społeczną i polityczną: partiami politycznymi, kościołami, związkami zawodowymi. Wpływ ich należałoby prześledzić w poszczególnych okresach i płaszczyznach stosunków Francja—Niemcy zachodnie.

Wskażę kilka zjawisk i faktów podkreślających wagę tych zagadnień.

1. Po klęsce wojennej, Niemcy zachodnie odnowiły swe pierwsze kontakty międzynarodowe „na stopie równości” za pośrednictwem Kościoła (dotyczy to zarówno protestantów, jak katolików).

2. Między katolicyzmem francuskim i zachodnioniemieckim istniały długo poważne rozbieżności, z których część aktualna jest do chwili obecnej. Dotyczyły one następujących dziedzin: a) ustosunkowania się do konfliktu Wschód-Zachód, b) polityki socjalnej (np. *Katholischer Arbeiterbund* z trudnością nawiązywał dialog z Francuzami; francuskie chrześcijańskie związki zawodowe zarzucały przedstawicielom zachodnioniemieckim głoszenie zasad i koncepcji „paternalistycznych”), c) w międzynarodowych organizacjach katolickich, zwłaszcza na płaszczyźnie ruchów młodzieżowych, Francuzi postulowali katolicyzm „otwarty”, w opozycji do przedstawicieli Niemiec zachodnich, których krytykowano za zamykanie katolicyzmu w swoistym „getcie”.

Rozbieżności dotyczyły też typu wzajemnych stosunków między państwem i kościołem, który inny jest we Francji, a inny w Republice Federalnej; rozbieżności te długo rzutowały na przebieg dyskusji toczonych w grupach działaczy laickich z obu krajów.

3. Trwałe lub okresowe trudności w nawiązywaniu czy kontynuowaniu ściślejszej współpracy między ideologicznie zbliżonymi do siebie partiami politycznymi Francji i Niemieckiej Republiki Federalnej (*MRP — CDU, SFIO — SPD*, radykałami francuskimi i liberałami zachodnioniemieckimi) wynikały z różnic w podejściu do niektórych kluczowych zagadnień politycznych, takich jak remilitaryzacja Niemiec, powołanie Europejskiej Wspólnoty Obronnej, integracja polityczna Europy zachodniej i in.

Mówiąc o niepaństwowych płaszczyznach stosunków Francja—NRF, mam na myśli także znaczną ilość najrozmaitszych instytucji, organizacji i towarzystw „francusko-zachodnioniemieckich”, które powołane w celu rozwijania kontaktów między poszczególnymi kategoriami i grupami obywateli obu państw, mają jednocześnie za zadanie przyspieszać proces zbliżenia i integracji społeczeństw.

czeństw Francji i NRF. Należą tu liczne *Deutsch-französische Gesellschaften* w NRF i *Associations Franco-Allemandes* (we Francji) — niektóre działające od lat 1949 - 1950 — organizujące wspólne konferencje, dyskusje, wieczory filmowe i teatralne, koncerty, wymiany wizyt itp. Towarzystwa te posiadają komitet koordynacyjny pod nazwą *Arbeitskreis der deutsch-französischen Gesellschaften, Cercle de Travail des Associations Franco-Allemandes*, który skupia — rzecz znamieną z punktu widzenia porównania tendencji politycznych istniejących w obu społeczeństwach — znacznie większą ilość towarzystw działających w NRF ($\frac{3}{4}$ ogólnej liczby) niż z terenu Francji ($\frac{1}{4}$). W NRF działa szereg organizacji i ugrupowań typu „kół przyjaciół francuskiej kultury”, „grup przyjaciół Francji”, „towarzystw NRF-Francja” (*Sprachzirkel und Freunde Französischer Kultur, Vereinigung Deutschland-Frankreich, Gesellschaft der Freunde Französischer Kultur* itp.), które organizują współpracę polityczną i kulturalną między obywatelami dwu państw, urządzają „dni” i „tygodnie” francuskiej kultury itd. Od 1948 r. działa w Ludwigsburgu instytut niemiecko-francuski, *Deutsch-Französisches Institut Ludwigsburg*, mający za zadanie zajmować się całokształtem stosunków francusko-zachodniemieckich i pracować na rzecz zbliżenia obu krajów, „na wszystkich płaszczyznach życia politycznego”¹⁸. We Francji najaktywniejszą instytucją tego typu był działający w latach 1948 - 1967 *Comité français d'Échanges avec l'Allemagne Nouvelle*; obecnie istnieje kilkadziesiąt różnorodnych stowarzyszeń pracujących nad rozwojem dobrosąsiedzkich stosunków z NRF (*Association culturelle franco-allemande, Comité Français d'Accueil et d'Échanges avec l'Allemagne* i in.)¹⁹.

Od 1945 r. działa nieprzerwanie utworzony w Offenburgu ośrodek pod nazwą *Gesellschaft für übernationale Zusammenarbeit*, którego francuskim odpowiednikiem jest *Bureau International de Liaison et Documentation (BILD)*. Wydaje on wspomniane na wstępie czasopismo „Dokumente” (w języku niemieckim) i „Documents” (w języku francuskim), które informuje o różnych przejawach życia w NRF i Francji i pracuje nad zbliżeniem obu społeczeństw.

W duchu zbliżenia Francji i NRF działają również liczne organizacje i instytuty tzw. europejskie, zrzeszone w Ruchu Europejskim (*Mouvement Européen, Europäische Bewegung*), odbywające konferencje nau-

¹⁸ F. Schenk, *Rückblick auf 15 Jahre deutsch-französischer Begegnung. W: Deutschland-Frankreich. Ludwigsburger Beiträge...*, t. 3, Stuttgart 1963, s. 15.

¹⁹ Poza tym działają stowarzyszenia społeczne i naukowe stawiające sobie za zadanie obserwację i badania nad NRF i NRD, np. *Association pour la connaissance de l'Allemagne d'aujourd'hui* (wydaje „*Allemagne d'aujourd'hui*”) i *Société d'Études allemandes* przy uniwersytecie w Strassburgu (wydaje „*Revue d'Allemagne*”).

kowe, spotkania i dyskusje. Do najważniejszych imprez tego rodzaju należą tzw. konferencje zachodnioniemiecko-francuskie (*Deutsch-Französische Konferenzen*) grupujące działaczy społecznych, kulturalnych oraz polityków²⁰.

Obserwatora stosunków francusko-zachodnioniemieckich uderzy też rozwój instytucji tzw. miast bliźniaczych i regionów bliźniaczych (*Les jumelages franco-allemands, Deutsch-Französische Städtepartnerschaft*), w ramach której dochodzi do licznych kontaktów i różnych form współpracy obywateli reprezentujących rozmaite kategorie zawodowe i zainteresowania a zamieszkałych w ośrodkach połączonych więzami partnerstwa²¹. Ponad 300 miast (Hamburg, Marsylia, Dortmund — Amiens, Frankfurt nad Menem — Lyon, Stuttgart — Strassburg i in.) i kilkanaście regionów (Nadrenia/Palatynat — Burgundia itp.) utworzyło tego rodzaju „bliźniacze” pary.

Obok współpracy ośrodków „bliźniaczych”, na osobną uwagę zasługują regularne kontakty francuskich i zachodnioniemieckich przedstawicieli poszczególnych kategorii zawodowych, grup zainteresowań, funkcjonariuszy publicznych, inicjowane i organizowane przez odpowiednie stowarzyszenia zawodowe obu stron. Tak np. począwszy od 1954 r. odbywają się sesje z udziałem dziennikarzy i publicystów francuskich i zachodnioniemieckich poświęcone problemom wewnętrznym obu państw oraz ich wzajemnym stosunkom; już w 1950 r. zapoczątkowano spotkania historyków celem rozważenia tzw. delikatnych problemów z historii wzajemnych stosunków i kwestii związanych z podręcznikami i nauczaniem historii w szkołach. Jeszcze wcześniejsze były spotkania literatów. Z innych konferencji odbywających się regularnie wspomnę o spotkaniach filmowców, burmistrzów miast, nauczycieli itp.

Rola francuskich i zachodnioniemieckich towarzystw naukowych, kulturalnych, społecznych, organizacji studenckich, młodzieżowych itp. w rozwijaniu bezpośrednich stosunków między społeczeństwami dwu państw zasługuje na uważne zbadanie.

Spośród innych płaszczyzn, na których śledzić można interesujące nas tu zjawiska, wymienię dwie, posiadające ważne znaczenie w stosunkach Francja — NRF:

a) stosunki ekonomiczne o charakterze niepaństwowym, polegające, z jednej strony, na konkurencji i „konfrontacji”

²⁰ Stenogramy wystąpień i sprawozdania z tych konferencji zawierają: „Schriftenreihe des Deutschen Rates der Europäischen Bewegung”.

²¹ *Goldenes Buch der deutsch-französischen Städtepartnerschaften — Livre d'or des jumelages franco-allemands*, 1962. Zob. też: *Rheinland-Pfalz/Burgund — Modell einer internationalen Partnerschaft. Eine Dokumentation*. Mainz 1967.

niektórych przedsiębiorstw, na wroście inwestycji i liczby przedsiębiorstw zachodnioniemieckich we Francji²², z drugiej strony, na współpracy i łączeniu innych przedsiębiorstw, co wiąże się z powolnym kształtowaniem się podziału pracy między Francją i Republiką Federalną oraz — szerzej patrząc — między krajami należącymi do EWG. Bezpośrednie kontakty przedsiębiorców, ekspertów gospodarczych, menażerów, techników, handlowców, realizują określone cele ekonomiczne, finansowe lub techniczne, ale mają i swój aspekt socjologiczny, polegający na nawiązywaniu osobistej znajomości, tworzeniu się mieszanych francusko-zachodnioniemieckich grup oraz „sfer” gospodarczych itd.;

b) drugą płaszczyzną o wzrastającym znaczeniu w procesie rozwijania kontaktów między obywatelami Francji i NRF jest ruch turystyczny. Zwraca uwagę zwłaszcza wielka liczba Niemców odwiedzających Francję²³: z 25 tys. osób w r. 1949 podniosła się do 1 750 tys. w r. 1966. Liczba ta w 1966 r. stanowiła 15% ogółu turystów zagranicznych przyjeżdżających do Francji (w 1949 r. — 1%, w 1955 r. — 12%). W międzynarodowym ruchu turystycznym odbywającym się we Francji, przybysze z NRF zajmują — liczbowo — pierwsze miejsce. Największy udział ma tutaj młodzież: około 30% turystów nie przekracza 18 roku życia, około 50% znajduje się w wieku 18 - 30 lat. Większość z nich nocuje w hotelach, motelach, na *campingach*, część jednak zatrzymuje się u rodzin francuskich, u znajomych, przybywa na zaproszenie, na wspólną ze znajomymi Francuzami „włóczęgę”. Zatem socjologiczna interpretacja stosunków Francja-NRF nie może pominąć zjawiska turystyki międzynarodowej, w której wyniku setki tysięcy obywateli z obu krajów stają co roku „twarzą w twarz” i mają możliwość dokładnego poznania sąsiedniego kraju.

IV. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE

Stosunki francusko-zachodnioniemieckie mają swoją dość zawiłą historię, w której przeplatają się: a) sprzeczności i trudności, b) wysiłki zmierzające do ich rozwiązania, c) tendencje do oparcia wzajemnych stosunków na porozumieniu, współpracy i pojednaniu. Kilka wydarzeń i zjawisk ilustruje niektóre etapy tej historii: 1) koncepcje polityki gaullistow-

²² Według ostatnich danych, wartość inwestycji zachodnioniemieckich we Francji wyniosła w 1967 r. — 250 mln franków, w 1970 r. już 600 mln. Firmy NRF mają na terenie Francji 780 przedsiębiorstw lub swoich filii, podczas gdy na terenie NRF Francuzi dysponują tylko 325 przedsiębiorstwami a wartość inwestycji francuskich w NRF jest 6 razy mniejsza (według „Trybuny Ludu”).

²³ J. Ginier, *Les touristes étrangers en France pendant l'été*. Paris 1969, s. 369 i n.

skiej z lat 1944 - 1945 w sprawie definitywnego osłabienia i rozczłonkowania Niemiec, 2) „zwrot” w polityce francuskiej względem Niemiec w latach 1948 - 1950 (poszukiwanie nowej linii politycznej), 3) ogłoszenie i realizacja planu Schumana, 4) konflikt wiążący się z kwestią Saary, 5) dyskusja wokół planu Plevena, upadek projektu Europejskiej Wspólnoty Obronnej, 6) uregulowanie sprawy Saary, 7) utworzenie EWG, 8) porozumienie de Gaulle-Adenauer, zawarcie traktatu elizejskiego, 9) sprzeczności na tle polityki europejskiej i atlantyckiej po 1963 r. 10) od szeregu lat trwająca „konfrontacja ekonomiczna” dwu państw 11) tzw. realistyczna współpraca Pompidou-Brandt.

Oczywiście, nie są to jedyne problemy, do których badacz dziejów stosunków francusko-zachodnioniemieckich winien się ograniczyć; są to jednak zagadnienia na tyle dobrze zbadane przez historyków i ekonomistów, zwłaszcza z punktu widzenia stanowisk reprezentowanych przez rządy obu zainteresowanych państw, że umożliwiają postawienie niektórych problemów socjologicznych łączących się z interakcją polityki Francji i NRF. Problemy te dotyczą uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych polityki obu państw, wpływu określonych sytuacji na wybór celów i środków, na decyzje mężów stanu i parlamentów.

Gdy chodzi o uwarunkowania wewnętrzne, nasuwają się różne zagadnienia i pytania, które wymagałyby szerszego oświetlenia. 1) Na ile, w poszczególnych etapach stosunków francusko-zachodnioniemieckich, zagraniczna polityka obu państw stanowiła bezpośredni wyraz dążeń i interesów — i których odłamów — burżuazji francuskiej czy zachodnioniemieckiej, tzn. klas dominujących w tych społeczeństwach? W rachubę wchodzi przy tym kilka możliwych wariantów tej zależności, kilka możliwych wariantów uświadomienia sobie przez polityków, interesów klasy będącej u steru, np. z punktu widzenia: a) umocnienia jej pozycji we własnym społeczeństwie, b) konieczność walki z siłami opozycyjnymi, c) odpowiednio pojmowanych interesów ekonomicznych. W obu krajach, w poszczególnych etapach zbliżenia, jak i w okresach dramatycznych napięć każdy z wymienionych czynników odgrywał rolę w kształtowaniu się polityki: we Francji istniała konieczność połączenia interesów burżuazji w koloniach z interesami w Europie, potrzeba tworzenia więzów międzynarodowych celem przeciwstawienia się wpływowi ruchu robotniczego, w NRF zaznaczało się silne dążenie mieszczaństwa do wyjścia z izolacji międzynarodowej, dążenie przemysłowców do włączenia się do rywalizacji gospodarczej oraz szukanie we współpracy z Francją oparcia przed oddziaływaniem krajów socjalistycznych itp. Wspólnota założeń ustrojowych i ideologicznych, uświadamiana sobie w miarę wzrostu wpływów ruchu robotniczego i bloku socjalistycznego, była niewątpliwie jednym z czynników skłaniających w początkowych latach burżuazję obu krajów

i oba państwa do zbliżenia; zauważyć można, iż w późniejszym okresie dodatkowym czynnikiem zbliżenia stała się wspólnota interesów zagrożonych przez dominację kapitału amerykańskiego w Europie zachodniej.

2) Ważnym zagadnieniem jest koncepcja „racji stanu” i „interesu narodowego” czy „interesu państwa”, jaką formułują ugrupowania społeczno-polityczne, zwłaszcza stronnictwa; ścieranie się koncepcji i stanowisk w toku debat na forum parlamentów, w dyskusjach prasowych, w bezpośrednich polemikach przedstawicieli partii politycznych, stanowi jeden z czynników oddziałujących na politykę państwa, na wypracowanie programów rządowych, dobieranie odpowiednich metod, uzależnionych od układu sił i gry politycznej prowadzonej przez partię.

3) Oddzielną problematykę stanowią uwarunkowania gospodarcze polityki Francji i NRF, tzn. naciski płynące z kół gospodarczych i uświadamianie sobie przez aparat państwowy szerszych interesów ekonomicznych kraju; czynniki te mogą dostarczać impulsów dla podejmowania określonych inicjatyw i przedsięwzięć politycznych. Np. analizując proces powstania Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali trzeba brać pod uwagę presję metalurgii francuskiej zainteresowanej w dostępie do zachodniorniemieckich zasobów węgla, podobnie jak rozpatrując kwestię udziału NRF we wspólnotach gospodarczych (EWWS, EWG), należy widzieć dążenie przemysłu zachodniorniemieckiego do zapewnienia sobie szerszych rynków zbytu. Z drugiej strony, określona sytuacja gospodarcza kraju może oddziaływać hamująco na aktywność polityczną, może ograniczać zaangażowanie się państwa w pewnych przedsięwzięciach (hipotetycznie można przyjąć, że nierównomierność w poziomie rozwoju gospodarczego Francji i NRF²⁴ — na korzyść tej ostatniej — narzuca Francji od lat wstrzeźliwość wobec wszelkich projektów integracji politycznej Europy, i że — z drugiej strony — uświadomienie sobie tego stanu rzeczy stanowiło czynnik skłaniający ostatecznie Francję do wyrażenia zgody na przystąpienie potężnej gospodarczo Anglii do EWG).

4) Interesującym zagadnieniem w stosunkach Francja-NRF jest wzajemny wpływ na siebie, z jednej strony polityki państwa, z drugiej — różnych czynników pozapaństwowych usiłujących kształtować te stosunki i oddziaływać na opinię publiczną zarówno francuską, jak zachodniorniemiecką; we Francji do tych czynników należy zaliczyć działania jednostek i ugrupowań zarówno tych pracujących na rzecz zbliżenia i pojednania z NRF, utworzenia wspólnie z nimi zjednoczonej Europy, jak i tych reprezentujących rozmaite odcienie stanowisk sprzeciwiają-

²⁴ W literaturze francuskiej znajdziemy wiele pozycji analizujących przewagę gospodarczą NRF nad Francją (i często „bijących na alarm” w związku z tym stanem rzeczy). Zob. m.in. J. Roussel, *La suprématie allemande dans le Marché Commun*. „Revue politique et parlementaire” octobre 1967.

cych się w ubiegłych latach zbliżeniu z NRF i dążących do jej izolowania i osłabienia (np. prawicowi nacjonaliści). W rezultacie stosunki francusko-zachodnioniemieckie stanowiły w pewnych okresach (zwłaszcza przed dojściem de Gaulle'a do władzy w 1958 r.) wypadkową celowej polityki państw, jak i oddziaływania czynników nad którymi państwa nie miały nadzoru, których wpływ prowadził do powstawania sytuacji niezamierzonych. Z tego punktu widzenia warto prześledzić wpływ jaki na politykę zagraniczną Francji i NRF wywierała negatywna postawa przyjęta przez znaczną część prasy zachodnioniemieckiej i pewne odłamy społeczeństwa zachodnioniemieckiego w stosunku do polityki prowadzonej przez de Gaulle'a wobec Wielkiej Brytanii i USA.

5) W związku z tym zagadnieniem pozostaje kolejny problem empiryczny, który należy uwzględnić w badaniach nad stosunkami francusko-zachodnioniemieckimi, mianowicie rola opinii publicznej. W dotychczasowej literaturze zajmowano się stosunkowo obszernie zmianami zachodzącymi w nastawieniu i wzajemnych sądach tych dwóch społeczeństw, opierając się głównie na wynikach ankiet organizowanych przez różne instytuty i czasopisma. Mniejszą wagę przywiązywano natomiast do zagadnień związanych z a) wpływem opinii publicznej każdego z tych dwóch krajów na kształtowanie się polityki zagranicznej państwa (tutaj możemy wskazać tylko dwa gruntowne studia: jedno na temat zwrotu w polityce francuskiej wobec Niemiec zachodnich i zależności posunięć politycznych w latach 1945 - 1950 od stanu opinii publicznej²⁵, drugie na temat upadku Europejskiej Wspólnoty Obronnej)²⁶, b) oddziaływaniem polityki zagranicznej Francji i NRF na opinię publiczną. Realistyczne studium tego wzajemnego związku ujawniłoby, jak dalece polityka zagraniczna musiała — i musi nadal — „liczyć się” z opinią publiczną, a jednocześnie jakie czyniła starania, by zyskać jej poparcie dla swych posunięć; w jakich sprawach opinia publiczna była płynna, w jakich bardziej stała i w jakich mniej czy więcej emocjonalnie zaangażowana. Studium takie wykazałoby zapewne — na przykładzie zasadniczych wydarzeń w stosunkach między dwoma państwami — że rozstrzygającym czynnikiem jest polityka zagraniczna, która, pod warunkiem wybrania dla swych decyzji właściwego momentu i metod (np. symbolicznych gestów, uroczystych konferencji prasowych lub spektakularnych wizyt, w których tak lubował się de Gaulle) wywiera silny wpływ na opinię publiczną.

Wskazanie powyższych problemów badawczych bynajmniej nie oznacza, że od rozwiązania ich uzależniamy zrozumienie i wyjaśnienie całości kształtu polityki i wzajemnych stosunków Francja-NRF. Zasięg oddziały-

²⁵ A. Korff, *Le revirement...*, op. cit.

²⁶ *La querelle de la C. E. D.*, Paris 1956.

wania każdego z wskazanych czynników jest różny, zależnie od ogólnej sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej państwa, od szerszych celów ogólnonarodowych, jakie w danym momencie państwo sobie stawia i funkcji, jakie w tym zakresie spełnia, wreszcie od aktualnej sytuacji międzynarodowej i układu sił. Zagadnienia, przed jakimi stały (i które zostały rozwiązane), względnie stoją dzisiaj w swych wzajemnych stosunkach Francji i NRF, wynikają nie tylko z pewnych sytuacji wewnętrznych, z ustroju społeczno-gospodarczego i politycznego, z istniejącego potencjału, z możliwości politycznych państwa itp. oraz nacisku sił wewnętrznych na politykę zagraniczną, lecz również i z położenia geopolitycznego obu państw, na które składa się bezpośrednio sąsiedztwo wzdłuż Renu i przebiegająca na Łabie granica między obozem kapitalistycznym i socjalistycznym. Podział świata po drugiej wojnie na dwa systemy społeczno-gospodarcze i obozy ideologiczno-polityczne, spadek znaczenia i potęgi kapitalistycznych krajów Europy zachodniej w pierwszych latach powojennych, objęcie przez USA przywództwa w obozie zachodnim i wyznaczenie przez nie Republice Federalnej specjalnej roli do odegrania w walce z komunizmem, naciski Waszyngtonu w kierunku utworzenia zjednoczonej Europy — te i tym podobne czynniki stanowiły zewnętrzne uwarunkowania polityki zagranicznej Francji i NRF uprawianej wobec „sąsiada zza Renu”. Prawidłowa interpretacja stosunków francusko-zachodnioniemieckich musi zatem uwzględniać splot uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych wpływających zarówno na wybór dalszych i bliższych celów politycznych, jak i metod rozwiązywania bieżących problemów. Z drugiej strony, interpretacja taka winna dostrzegać również wpływ osobowości mężów stanu na politykę, wpływ „szkoły myślenia” jaką oni reprezentują na podejmowane decyzje²⁷, winna dostrzegać subiektywne „błędy” popełniane przez rządy i polityków francuskich i zachodnioniemieckich, przejściowe lub trwałe niepowodzenia prowadzonej przez nich polityki, które miały miejsce wówczas, gdy polityka ta nie odpowiadała istniejącym realnym warunkom wewnętrznym i zewnętrznym. Dokładna analiza pewnych niepowodzeń koncepcji i polityki Francji wobec Niemiec (w latach 1946-1948, w sprawie Saary

²⁷ Np. G. Ziebur (op. cit., s. 164) zwraca uwagę na różnice doświadczeń życiowych oraz formacji umysłowych i kulturalnych reprezentowanych przez dawnych i obecnych przywódców Francji i NRF i ich wpływ na politykę. Dla de Gaulle'a, pochodzącego z północy Francji i uczestniczącego w I wojnie światowej, Niemcy były zawsze głównym przedmiotem refleksji i troski; Pompidou pochodzący z Owernii nie jest obciążony „kompleksem niemieckim”. Z kolei W. Brandt — w odróżnieniu od Adenauera i nawet Kiesingera — nie ma żadnego szczególnego stosunku do Francji.

i in.) wykazałyby zapewne, że ich źródłem była nieadekwatność tej polityki z ówczesnymi tendencjami w sytuacji międzynarodowej oraz możliwościami gospodarczymi i politycznymi państwa.

V. PROBLEM EMPIRYCZNY: WYMIANA MŁODZIEŻOWA FRANCJA-NRF

Wśród wielu zagadnień empirycznych, których zbadanie stanowiłoby przyczynek do zrozumienia podstawowych tendencji w stosunkach Francja-NRF i naukowego ich opisu, istotne znaczenie ma wymiana młodzieży. Wymiana ta bowiem, z uwagi na pobudzanie, organizowanie i nadzorowanie jej przez oba państwa, jej zinstytucjonalizowanie i masowe rozmiary, stanowi pewien eksperyment nie tylko w stosunkach między Francją i NRF, lecz również nowe zjawisko w stosunkach międzynarodowych w ogóle.

1. Biuro *Francusko-Zachodnioniemieckie d.s. Młodzieży*. Traktat francusko-niemiecki o współpracy, tzw. elizejski, podpisany w dniu 22 stycznia 1963 r., określa podstawy i organizację współpracy między dwoma krajami²⁸. Wspólna deklaracja, ogłoszona przez generała de Gaulle'a i kanclerza Adenauera, stwierdzała, że szczególne zadanie w zakresie pojednania Francji i NRF ciąży na młodzieży. W związku z tym zapowiedziano utworzenie specjalnej instytucji, która realizowałaby współpracę między młodzieżą francuską i zachodnioniemiecką. Instytucja ta dysponować miała wspólnym, francusko-zachodnioniemieckim, funduszem przeznaczonym na finansowanie spotkań i wymiany uczniów, studentów, młodych rzemieślników oraz robotników.

Określona w traktacie współpraca Francji i NRF w zakresie problemów młodzieży istniała już przed jego zawarciem. Zapoczątkowały ją francuskie władze okupacyjne w Niemczech zachodnich później realizowana była przez różne organizacje młodzieżowe obu państw, skupione głównie w *World Assembly of Youth (WAY)*, międzynarodowej organizacji jednoczącej krajowe stowarzyszenia młodzieżowe państw kapitalistycznych.

Utworzenie przewidzianej traktatem instytucji młodzieżowej nastąpiło w wyniku zawarcia umowy podpisanej przez ministrów spraw zagranicznych obu państw w dniu 5 lipca 1963 r. Przybrała ona nazwę Biura Francusko-Zachodnioniemieckiego d.s. Młodzieży (*Deutsch-Französische Jugendwerk, L'Office Franco-Allemand pour la Jeunesse*). Biuro składa się z Kuratorium (Rady Administracyjnej), Sekretariatu Generalnego, Wydziałów Francuskiego i Zachodnioniemieckiego. Budżet Biura

²⁸ J. Muszyński, *Traktat o współpracy francusko-zachodnioniemieckiej z 22 stycznia 1963 r.* „Przegląd Zachodni” nr 4/1968.

od szeregu lat jest stały i wynosi 50 mln franków (40 mln marek) rocznie. Wymiana młodzieży między obu państwami dokonywana na podstawie akcji inicjowanych przez Biuro obejmuje rocznie kilkaset tysięcy osób z każdej strony. Według wytycznych uchwalonych przez Kuratorium w dniu 14 listopada 1956 r.

„Biuro służy młodym Francuzom i młodym Niemcom. Ma za zadanie zacieśniać więzy łączące młodzież obu krajów i pogłębiać ich wzajemne zrozumienie. Biuro popiera wymianę młodzieży i spotkania w ich najróżnorodniejszych formach (...) Popiera w szczególności wszystko to, co może przyczynić się do zmniejszenia ‚bariery językowej’ oraz do ułatwienia nawiązania stosunków osobistych i kontaktu bezpośredniego z kulturą i społeczeństwem sąsiedniego kraju. W tej dziedzinie Biuro kładzie szczególny nacisk na popieranie nauki i doskonalenia znajomości języka przez tę młodzież, która nie miała możliwości opanowania drugiego języka w toku nauki szkolnej bądź studiów uniwersyteckich”²⁹.

W wytycznych podkreśla się silnie, że Biuro nie jest instytucją w rodzaju „towarzystwa turystyczno-krajoznawczego” czy „biura podróży”, a jego głównym zadaniem nie jest bynajmniej tylko ułatwianie wyjazdu. Żąda się, by każda wymiana młodzieżowa, każde spotkanie miało dokładnie przemyślany program z punktu widzenia wychowawczego, językowego i techniczno-organizacyjnego. Wytyczne zaznaczają, że chociaż ważną sprawą jest objęcie działalnością Biura możliwie największej liczby młodzieży, to jednak wysoki poziom pracy jest zadaniem bardziej ważkim.

Działalność Biura można ująć krótko w kilku punktach. Polega ona na subwencjonowaniu, inspirowaniu i współorganizowaniu: kontaktów stowarzyszeń francuskich i zachodnioniemieckich o celach wychowawczych; wymiany młodzieży w ramach współpracy tzw. miast bliźniaczych; kolonii wakacyjnych i wakacyjnych ośrodków młodzieżowych; imprez artystycznych; indywidualnych wyjazdów dziewcząt w celach podjęcia pracy zarobkowej w obcym domu (opieka nad dziećmi itd.); „placów budowy” i „miejsc wspólnej pracy” dla mieszanych drużyn francusko-zachodnioniemieckich; dłuższych stażów zawodowych w zakładach pracy; wymiany sportowej; pozaszkolnych form nauczania języka francuskiego i niemieckiego; wyjazdów na stypendia indywidualne; akcji „Poznajemy Francję” (*Connaissance de la France*) i „Odkrywamy NRF” (*Wir entdecken Deutschland*) polegającej na grupowym poznawaniu jakiegoś regionu Francji lub NRF; wymiany między szkołami i uniwersytetami. Biuro prowadzi też działalność o charakterze dokumentacyjnym i propa-

²⁹ *Directives de l'Office franco-allemand pour la Jeunesse*, Novembre 1969 (*Richtlinien des deutsch-französischen Jugendwerks*, November 1969), s. 2.

gandowym, współpracuje w tym zakresie z czasopismami, radiem, telewizją i filmem, a także wydaje własne broszury informacyjne³⁰.

2. *Charakterystyka i ocena.* Wymiana młodzieży między Francją i NRF i działalność Biura stała się już przedmiotem dość obfitej literatury. Każda kolejna rocznica podpisania traktatu elizejskiego, bądź utworzenia Biura, stanowi okazję do artykułów „podsumowujących”. Autorzy związani z Biurem uzasadniają celowość jego powołania i istnienia, konstruując tym samym swoistą ideologię tej instytucji. W literaturze oceniającej rolę Biura w całokształcie stosunków francusko-zachodnioniemieckich krzyżują się dwa punkty widzenia:

a) jeden, według którego wymiana młodzieży ma doniosłe znaczenie, stanowiąc czynnik tworzenia swoistej infrastruktury społecznej dla procesu rzeczywistego zbliżenia między obu krajami;

b) zwolennicy drugiego poglądu utrzymują, że w stosunkach między państwami decyduje oficjalna polityka rządów i dlatego jedynie wydarzenia na linii Paryż-Bonn odgrywają rozstrzygającą rolę, natomiast oddziaływanie Biura i wymiany młodzieży jest bardzo ograniczone.

Zwróćmy zresztą uwagę na to, że w początkowym okresie współpraca francusko-zachodnioniemiecka w zakresie spraw młodzieży oparta na podstawach przyjętych w umowie z 5 lipca 1963 r. spotykała się w obu krajach z krytyką idącą z różnych stron. W NRF krytyczne stanowisko zajęły niektóre związki zawodowe i organizacje młodzieżowe. Wskazywano m. in., że środki finansowe przekazywane do dyspozycji Biura są nieproporcjonalnie wysokie w porównaniu z funduszami przeznaczonymi na podobną współpracę z innymi państwami. Zdaniem tych krytyków, stan jaki się utrzymuje, prowadzi do dyskryminacji młodzieży innych państw zachodnich równie chętnej do współpracy międzynarodowej, a tym samym wpływa negatywnie na stosunki organizacji młodzieżowych NRF z podobnymi organizacjami za granicą. We Francji można było spotkać się z opinią, że podejmowanie tak poważnego wysiłku w dziedzinie współpracy młodzieżowej z NRF w pewnym sensie mija się z celem, skoro rząd w Bonn jest obecnie mniej niż kiedykolwiek skłonny liczyć się w swej polityce z opinią Paryża.

Z punktu widzenia zakładanych celów, formułowanych jawnie bądź ukrytych, Biuro ma do odnotowania zarówno osiągnięcia (i to poważne), jak i pewne niepowodzenia. W zakresie realizacji postanowień traktatu elizejskiego, wymiana młodzieży prowadzona przez Biuro jest — obok regularnie odbywanych konsultacji między przywódcami obu państw — jedynym konkretnym przejawem „ducha pojednania”. Przywódcy obu

³⁰ Ukazał się również jeden numer czasopisma „Echanges”, które miało być organem Biura. Dalsze zeszyty nie zostały jednak opublikowane.

państw pozytywnie oceniają kontakty młodzieży. Biuro jest instytucją bez precedensu w historii stosunków międzynarodowych. Dzięki jego powołaniu i działalności, dzięki stałemu budżetowi, współpraca i wymiana młodzieżowa francusko-zachodnioniemiecka została „zinstytucjonalizowana” i przybrała masowy charakter. Zrozumiałe zatem, że rozwój tego zjawiska śledzą nie tylko politycy i specjaliści eksperci, lecz również socjologowie i pedagodzy. Niektórzy z nich skłonni są mówić o załączkach procesu „integracji” dwóch społeczeństw rozpoczynającej się właśnie na szczęblu młodego pokolenia. Ambicją działaczy skupionych wokół Biura jest „odnowa” wychowania młodzieży: wszczęcie jej przyjaznych uczuć dla sąsiedniego narodu. Ideę wymiany i działalność Biura widzieć trzeba także w szerszym kontekście sytuacji młodzieżowej w krajach zachodnich i wysiłków polityki państwa, by uregulować „problem młodzieżowy”, by zahamować rozszerzający się ruch kontestacyjny. Wymiana międzynarodowa ma być jednym z kanałów „odprowadzających” energię młodzieży, ma angażować przedstawicieli młodego pokolenia w przedsięwzięcie zgodne z ogólną linią polityki państwa.

Tradycyjna wymiana międzynarodowa obejmowała najczęściej wąskie kręgi ludności: wizyty dyplomatów, artystów itp. Niewątpliwym osiągnięciem — i nowością w życiu międzynarodowym — jest objęcie wymianą francusko-zachodnioniemiecką szerokich kręgów społecznych i różnych dziedzin życia: szkół, uniwersytetów, organizacji sportowych, zakładów pracy, grup zawodowych itp. Stwarza to szansę dotarcia z ideą pojednania do milionów młodych ludzi w obu państwach i zainteresowania ich obustronną wymianą.

W zasadzie ani strona francuska, ani zachodnioniemiecka nigdy nie ukrywała, że Biuro ma do spełnienia ważne cele polityczne. Zwykle jednak używa się terminu „polityka” w takim kontekście aby nie sprawić wrażenia, że cele te są wąskoutylitarne czy partykularne. Mówi się więc o „ustanowieniu trwałych związków” między dwoma sąsiadującymi państwami, o „wylimitowaniu źródeł konfliktów i napięć”, o „usunięciu ignorancji, nieufności czy obojętności” w stosunku do partnera. W dokumencie zachodnioniemieckiego Ministerstwa do Spraw Rodziny i Młodzieży, zaaprobowanym 14 czerwca 1965 r. przez *Bundestag*, stwierdzono wyraźnie, jak wielkie znaczenie polityczne nadaje Republika Federalna wymianie młodzieży:

„Młodzież niemiecka dąży do swobodnego i pokojowego zbliżenia między narodami i doprowadzenia tą drogą do głębszego porozumienia między obcymi sobie kulturami (...). Żywa gotowość do zaprzyjaźnienia się z młodzieżą świata stwarza wyjątkową szansę dla polityki niemieckiej, w tym sensie, że za pośrednictwem młodzieży usiłowania i cele polityki zagranicznej zostaną przeniesione w przyszłość i ugruntowane w dalszych pokoleniach. Międzynarodowe spotkania

młodzieży są z tego względu ważnym środkiem politycznego wychowania i istotnym elementem niemieckiej polityki zagranicznej³¹.

Dla NRF wymiana młodzieżowa ma być jednym z instrumentów oddziaływania na opinię francuską w sensie pozyskiwania jej sympatii oraz uznania dla gospodarczych osiągnięć Niemiec zachodnich; w NRF liczy się na to, że dawny stereotyp „Niemca rozmiłowanego w wojnach i podbojach” zastąpiony zostanie obrazem Niemiec usposobionych pokojowo, nowoczesnych, dynamicznie się rozwijających. Z kolei dla Francji wymiana młodzieży ma stanowić jeden z czynników propagowania języka i kultury francuskiej, do czego przywiązuje się najwyższą wagę w założeniach francuskiej zewnętrznej polityki kulturalnej. I NRF, i Francja zdają sobie dzisiaj dobrze sprawę, że współpraca między nimi — na polu ekonomicznym, politycznym i kulturalnym — leży w interesie obu stron, umacnia je wewnątrznie a także na arenie międzynarodowej. Rozwijanie wymiany międzypaństwowej — bardzo atrakcyjnej dla milionów młodych ludzi — świadczyć ma w oczach własnych obywateli o prężności państwa, które tę wymianę organizuje i popiera oraz o słuszności jego polityki zagranicznej, stanowić ma również niebagatelny atut propagandowy na zewnątrz, zwłaszcza wobec opinii krajów socjalistycznych. Idea rozwijania masowych kontaktów międzynarodowych i różnych form tych kontaktów: turystyki zagranicznej indywidualnej i zbiorowej, wymiany przedstawicieli różnych grup społecznych i zawodowych — zyskuje bowiem stale na atrakcyjności i popularności. Kontakty umożliwiają lepsze poznanie drugiego kraju, jego ludności, kultury, miast, zabytków, krajobrazu, ułatwiają wzajemne zbliżenie się społeczeństw. Tak np. wzrost kontaktów francusko-zachodnioniemieckich wywołał zjawisko zawierania małżeństw mieszanych: przeciętnie w ciągu roku zawieranych jest obecnie przeszło 1 000 małżeństw między młodymi Francuzkami i Niemcami³².

Dla bezpośrednich stosunków francusko-zachodnioniemieckich działalność Biura posiada to znaczenie, że za pomocą wymiany młodzieży dokonuje się z wolna — z udziałem znacznej liczby osób — proces wzajemnego poznawania się, zawierania indywidualnych znajomości czy sympatii; młodzi ludzie odwiedzają sąsiedni kraj i poznają się wzajemnie dzięki wspólnym obozom letnim, sportowym, organizowanym wycieczkom, wymianie uczniów i studentów, pobytem u obcych rodzin. Liczby dotyczące tej wymiany stale rosną. O ile w roku 1964 — tj. w pierw-

³¹ Z rozdziału pt. *Internationale Jugendbegegnung*. Cyt. za: H. Ott, *Internationale Jugendarbeit als Element der Bildungs- und Aussenpolitik*. „Politische Studien” H. 163/1965, s. 546.

³² W 1969 r. zawarto 1200 takich małżeństw. „Documents” nr 3/1970, s. 38.

szym roku działania Biura — zarejestrowano 5 500 spotkań lub podróży, w których uczestniczyło łącznie 280 000 młodzieży, to w 1968 r. liczby te podniosły się odpowiednio — do 7500 i 420 000³³.

Mimo że w wielkościach absolutnych liczby te wydają się duże, ich wymowa nie jest jednoznaczna. Sprawozdania dotyczące spotkań młodzieży wykazują, że wiele z nich ma zupełnie powierzchowny charakter, że ograniczają się do typowych wycieczek turystycznych; znaczna część uczestników nie bierze w ogóle aktywnego udziału w spotkaniach — nie mając, że stanowią one jedynie dogodną okazję do odwiedzenia francuskiej rewii, obejrzenia interesującej imprezy sportowej, zwiedzenia zażytków lub odbycia towarzyskiego spotkania. Z tego punktu widzenia pod adresem Biura kieruje się różne krytyczne uwagi, zmierzające do nadania wzajemnym kontaktom wyższego poziomu, wypełnienia ich treścią polityczną, żąda się właściwego oddziaływania wychowawczego itp. Przy okazji konferencji poświęconych tym sprawom podkreśla się stale, że ważniejszy od „sukcesu organizacyjno-technicznego” spotkań jest pożądaný rezultat wychowawczy i polityczny³⁴.

Co do ogólnej liczby młodzieży uczestniczącej w wymianie francusko-zachodniemieckiej, zwróćmy uwagę, że w odsetkach udział ten przedstawia się skromniej, niż w liczbach bezwzględnych. Biuro zajmuje się wymianą młodzieży w wieku 13-30 lat; otóż najwyżej 2°/o młodzieży w tej klasie wieku bierze co roku udział w wymianie. Niektórzy jednak uczestniczą w niej już po raz drugi, trzeci lub czwarty. W związku z tym należy wątpić, by łączna liczba młodych ludzi uczestniczących w wymianie objęła dotychczas więcej niż 10°/o młodzieży z obu krajów. Wniosek ten jednoznaczny jest z odpowiedzią na pytanie, dlaczego ankiety badań opinii publicznej wykazują jedynie bardzo powolną ewolucję w postawach młodzieży. Nie ma mowy o automatycznym zanikaniu dawnych uprzedzeń i stereotypów funkcjonujących w obu społeczeństwach. W pierwszych latach działalności Biura narzekano powszechnie, że w trakcie realizowania wymiany uwidaczniają się wciąż mające podłoże w wydarzeniach przeszłości uprzedzenia i kontrowersje między młodzieżą obu krajów. Stąd np. zasadniczy cel, stawiany wyraźnie przez NRF, tj. doprowadzenie do wymazania obciążeń przeszłości, nie został na tym tak ważnym odcinku całkowicie osiągnięty. Charakterystyczny jest również — i ujawniany w kolejnych sondażach opinii — brak żywszej sympatii w stosunku do sąsiada zza Renu. Równocześnie jednak wszystkie ankiety wykazują wyraźnie, że młodzież obu krajów ma o społeczeń-

³³ *La coopération franco-allemande — Deutsch-französische Zusammenarbeit 1963 - 1969*. Paris-Bonn 1969, s. 46.

³⁴ Por. np.: *Kongress DFJW — Colloque OFAJ 1968*. Paris-Bonn (1969).

czeństwie drugiego kraju wyobrażenie znacznie lepsze, niż pokolenie rodziców. Oto niektóre dane z ostatniej ankiety przeprowadzonej we Francji i NRF przez *IFOP* i *EMNID* a dotyczącej opinii o drugim kraju³⁵.

Młodzi Francuzi, zwłaszcza płci męskiej, wyrażają na ogół pozytywną opinię o Niemczech zachodnich.

Młodzi Niemcy również wyrażają pozytywną opinię o Francji; jednak 60% spośród nich wyraża się „źle” o Francji i Francuzach. Ponad 2/3 Niemców jest przekonanych o wyższości ich kraju w dziedzinie przemysłowej, natomiast Francji przyznają pierwszeństwo w literaturze; 40% Niemców z NRF sądzi, że ich kraj przoduje w dziedzinie nauki, 20% skłonne jest przyznać to miejsce Francji. Młodzi Niemcy wysoko oceniają film francuski, jako najlepszy obok szwedzkiego.

Młodzi Francuzi nie kwestionują wyższości Niemiec w dziedzinie przemysłu, ale podobnie jak młodzież zachodnioniemiecka uważają, że Francja przoduje w literaturze.

Co do nauczania języków obcych, zarówno Francuzi, jak Niemcy są zgodni, że językiem dominującym jest angielski, na drugim zaś miejscu stawiają język sąsiada. U Niemców widać jednak więcej zapału do nauki francuskiego, niż u Francuzów — do niemieckiego.

Ankieta stawiała również pytania z dziedziny polityki: okazuje się, że tylko 1/3 młodych Niemców i 15% młodych Francuzów uważa, iż stosunki między tymi dwoma państwami winny być specjalnie bliskie. W NRF pozostałe 2/3 wolałyby, żeby stosunki francusko-zachodnioniemieckie były podobne do tych, które łączą NRF z innymi krajami zachodnimi. Podobnie sądzi 2/3 młodych Francuzów. Znamienne, że 14% młodych Francuzów uważa, iż w stosunkach między Francją i NRF istnieje jeszcze dużo „wzajemnej rezerwy”. Ten pogląd nie jest w ogóle spotykany w NRF.

Ankieta ujawniła, że mimo nadania przez polityków wyjątkowego charakteru stosunkom między Francją i NRF (idea pojednania, traktat elizejski, konsultacje między rządami, działalność omawianego Biura) młodzież obu krajów nie uważa drugiego partnera za kraj tak atrakcyjny, by go wysuwać przed inne, lecz w większości pragnie dobrych, przyjaznych z nim stosunków na tej samej zasadzie, co z innymi państwami.

VI. UWAGI KOŃCOWE

Omówienie kilku wybranych zagadnień — łącznie z problemem funkcjonowania i oddziaływania Biura Francusko-Zachodnioniemieckiego do Spraw Młodzieży — pokazuje, że w podejściu socjologicznym tkwią moż-

³⁵ Podaję za: F. Altmayer, *Rapport d'activité — Tätigkeitsberichts*. W: *Kongress DFJW...*, op. cit., ss. 11 - 12 i 16 - 18.

liwości poszerzenia zakresu badań nad stosunkami francusko-zachodnioniemieckimi. Badania takie pozwalają lepiej zrozumieć uwarunkowania i mechanizm wzajemnych powiązań Francji i NRF.

Z teoretycznego punktu widzenia, wyjście z analizą socjologiczną poza obręb jednego państwa i jego polityki, w sferę dwu- czy wielostronnych stosunków między państwami i społeczeństwami narodowymi, umożliwia dokonywanie porównań: wykrywanie różnic a także istniejących tendencji wspólnych.

Warto jeszcze zwrócić w tym miejscu uwagę na pewne aspekty polityczne badań nad stosunkami francusko-zachodnioniemieckimi. W zespole głównych państw kapitalistycznych nie ma drugiej pary krajów, które byłyby związane tak wielorakimi powiązaniem i kontaktami, jak Francja i NRF. Dlatego też przedstawiciele obu państw chętnie określają wzajemne kontakty jako „przykładowe” lub „wzorcowe”, warte naśladowania przez inne kraje. W Republice Federalnej propaguje się politykę pojednania i porozumienia z Francją jako model dla przyszłego pojednania z Polską. Wysuwa się w tym zakresie różne propozycje nawiązujące do współpracy NRF—Francja. W związku z tym gruntowne i krytyczne naświetlenie całokształtu stosunków francusko-zachodnioniemieckich może okazać się pożyteczne dla uchwycenia kierunku zmian w europejskiej polityce NRF i określenia polskiego stanowiska w tej kwestii³⁶.

³⁶ Kilka uwag i wniosków na ten temat zgłosiłem w opracowaniu: *Biuro Francusko-Zachodnioniemieckie do Spraw Młodzieży a wymiana młodzieżowa PRL—NRF*. PISM Warszawa 1971, ss. 21 - 23 (maszynopis powielany).